

**ANTROPOLÓGUS A HADSEREGBEN –
TERVEZÉS, OKTATÁS, MEGELŐZÉS,
AVAGY A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA LEHETŐSÉGEI
A HADVISELÉSBEN**

SZTANKAI KRISZTIÁN¹

A kulturális antropológia katonai alkalmazása nagy segítséget nyújthat a 21. század konfliktusaiban. Az összetűzések hátterének megértése, a katonák fegyverhasználatának – valamint a kulturális félreértésekből adódó konfliktusok csökkentése hozzájárulhat az adott konfliktus gyorsabb lezárásához. Emellett a kulturális információk a katonai felkészítések során hozzájárulnak a civil lakosság és a katonai erők biztonságának növeléséhez, így preventív módon életet menthetnek. A kulturális antropológia tudatos alkalmazása a modern háborús körülmények megoldásának kulcsa lehet.

Mindaddig, amíg két különböző vallás, kultúra vagy gondolkodásmód létezik a földön, addig konfliktus is keletkezik, csak a mértéke kérdéses. A történelem során oldottak meg nagy ellentéteket párbeszéddel, és semmiségnek tűnő sérelmet háborúval. De mégis, milyen eszköz segíthet a problémák békés úton való megoldásában? Milyen képesség vagy szaktudás csökkentheti a konfliktus mértékét egy párbeszéd során?² Ezekre a kérdésekre válaszoltam a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékével közösen megrendezett konferenciáján 2024. április 17-én.

A katonai antropológia az emberi társadalmak és kultúrák mélyebb megértését segíti elő katonai békeműveletekben, amely így biztonságosabbá és hatékonyabbá teszi a katonák mindennapi feladatait és elősegíti az együttműködés kialakítását a helyi civil lakossággal. A kulturális antropológia sok szempontból kulcsfontosságú a katonai műveletek során, így a műveletek tervezési időszakában, a műveleti kiképzésekben és felkészítésekben, az adatgyűjtési folyamatokban a műveleti területen, valamint az altisztek- és a tisztjelöltek oktatásában. A kulturális tudatosság mint képesség növelésével a külföldön szolgálatot teljesítő katonák hatékonyabban végezhetik el feladataikat és a műveleti környezet biztonságosabbá tehető.

Az antropológusok terepmunkájuk során olyan ismeretekhez juthatnak, amelyek figyelembe veszik a helyi kulturális társadalmi dinamikákat. Az ilyen megközelítések nemcsak a lakosság támogatását növelhetik, de csökkenthetik a konfliktusokat

¹ Őrnagy, kiemelt főtitest, egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszolgálat Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, e-mail: k.sztankai@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3857-3296>

² SZTANKAI 2015, 150.

és elősegíthetik a tartós békét is. A katonai antropológia azáltal, hogy részletesebben megérti az idegen kultúra mélységeit és különbségeit, hozzásegíti a kijelölt katonai állományt a helyi viszonyok jobb megértéséhez, a kapcsolat kiépítéséhez, a kulturális különbségek megértéséhez, a helyi vallás és jog megismeréséhez, valamint segíthet elfogadtatni a katonai jelenlétet a megfelelő kommunikáció megteremtésével. Ezek az ismeretek hozzásegíthetik a katonai vezetőket is ahhoz, hogy jobb döntéseket tudjanak hozni, melyek érzékenyen befolyásolhatják a helyiekkel való kapcsolatukat. Ez különösen fontos olyan műveletek során, ahol a helyi közösségek bizalmának és támogatásának elnyerése kulcsfontosságú a hosszú távú stabilitás és biztonság megteremtéséhez. A kulturális tudatosság növelésével a műveleti területen szolgáló katonák eltudják kerülni a félreértéseket és konfliktusokat, amelyek gyakran abból adódnak, hogy nem veszik figyelembe a helyi szokásokat és hagyományokat. Az antropológiai ismeretek segíthetnek a humanitárius segítségnyújtás hatékonyságának fokozásában is. Ha egy katonai alegység tudja, hogy egy adott közösségben mely erőforrásokat tartanak a legfontosabbnak, akkor célzottabb és hatékonyabb segítséget nyújthatnak.

A NATO-országok hadseregeiben (brit, francia, USA) már oktatják a katonai szakfelkészítés során a kulturális tudatosságot mint képességet. Mindinkább a figyelem középpontjába kerül a képzés és a kiképzés során a kultúrák közötti kapcsolatok (Cross-Cultural Competence), a kulturális megértés (Cultural Understanding), az interkulturális kommunikáció (Intercultural Communication), a kulturális tudatosság (Cultural Awareness). Ezek a képességek és ismeretek fontos fejlesztési szintjei lettek a modern hadviselésnek. Mára elképzelhetlenné vált, hogy steril környezetben vívják meg katonáink a konfliktusokat, ahol se civil lakos, se infrastruktúra nincs. A 21. század katonai kihívásai egyre inkább megkövetelik a helyi lakosokkal való szorosabb együttműködést, mivel egyre inkább őket meggyőzve lehet katonai sikereket elérni. A helyi konfliktusok, háborúk többé nem elszigetelt, magában való jelenségek, hanem hatást gyakorolnak a nemzetközi rendszer stabilitására, a pénzügyi és gazdasági folyamatokra egyaránt. A helyiek döntő fontosságúak egy katonai művelet kimenetelét illetően. Az ő támogatásuk dönti el, hogy rövid és hosszú távon milyen hatékonysággal és veszteségekkel fejezik be a katonák a műveleteket. A helyi lakosság meggyőzése, valamint az ehhez szükséges megismerés és elfogadás nélkül a 21. század katonai kihívásaiban nem lehet semmilyen műveletet végrehajtani idegen területen. Éppen ezért foglalkoznak olyan sokat a fejlett országok politikai és katonai vezetői, szakértői e képesség fejlesztésével, főképp ott, ahol túl sok áldozatot szedtek a kulturális félreértésekből adódó halálos akciók.³

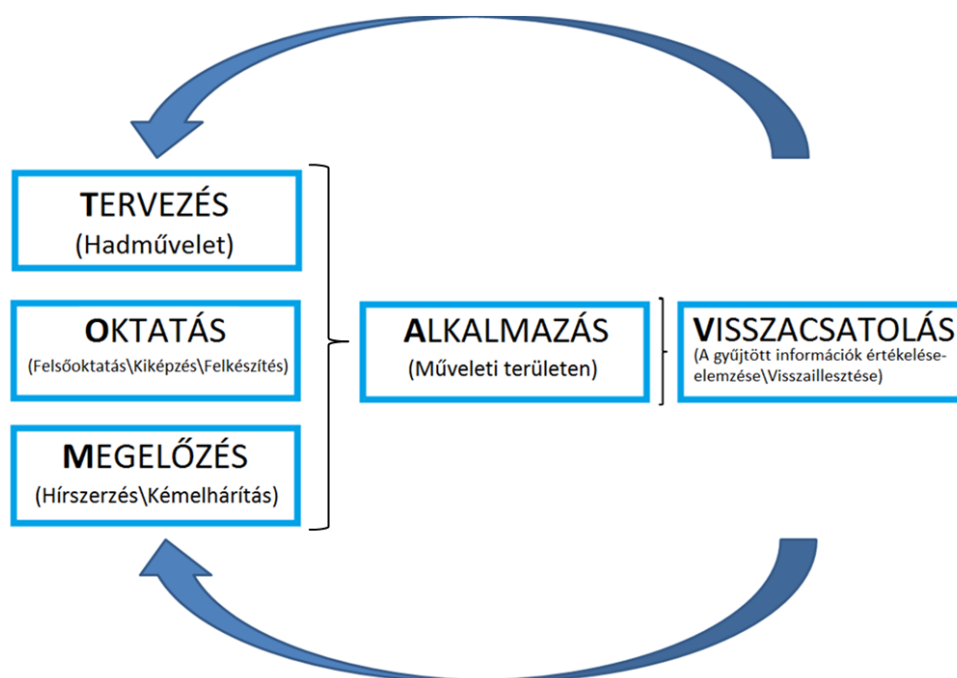
A T.O.M.A.V.-rendszer hatékony alkalmazása

A T.O.M.A.V.-rendszert azért dolgoztam ki, hogy a szociokulturális kutatások eredményeit minél hatékonyabban integrálni tudjuk az egyes katonai feladatokba és alkalmazható legyen hadműveleti és harcászati szinteken. Maga a képesség hozzásegít

³ SZTANKAI 2015, 151.

bennünket ahhoz, hogy kiismerjük a helyi közösség és a területen jelen lévő ellenség szokásait, belső ellentéteit, félelmeit, sebezhetőségét. A kapott információ által jobban megérthetjük a helyi speciális helyzetet és ezáltal egy biztonságosabb környezetet teremthetünk mind a helyi lakosok, mind pedig az ott szolgálatot teljesítő katonák számára.

A képen látható, hogy a katonai műveletek megtervezésénél, az oktatásban/kiképzésben és a hírszerzésben is egyaránt alkalmazni kell, mert így együttműködve adja meg a kívánt preventív hatást. A rendszer a lehető legjobb eszköz ahhoz, hogy pontos, valós idejű és részletes információkat gyűjtsön a szükséges témakörökben (helység, személy, csoport, veszélyek, fenyegetettség, egészségügyi problémák, nyelv, politikai háttér, kapcsolati háló, stb).

1. ábra

Szerk.: Sztankai Krisztián (2014)

Tervezés: Minden katonai művelet a tervezési szakasszal kezdődik, ahol a katonai vezetők a lehetséges műveletek részleteit dolgozzák ki a számukra rendelkezésre álló információk és eszközök felhasználásával. A rendszer egy fontos eleme a tervezési időszakban való megjelenés lenne, már az első munkacsoport felállításának idején, hiszen a parancsnok döntéshozatalát ezen információk is döntően befolyásolhatják. A helyismeret, a naprakész információk a helyi viszonyokról nagyban segíthet a súlypontelemzésben. A kritikus információk megszerzése, mint a helyi szokások, törvények, hagyományok, nyelv, kulturális sajátosságok, tiltott tevékenységek, mind-mind ebbe az információhalmazba sorolandók. A parancs

elkészítésének fázisában meg kell már jelennie a kapott és ellenőrzött szociokulturális információknak, továbbá az egyes műveletek megtervezésétől azok végrehajtásáig, egészen a kivonulás megszervezéséig meg kell jelennie stratégiai szinten is. Az ilyen típusú ismereteket a helyszínről lehet csak begyűjteni, melyhez természetesen egy funkcionális tisztnek (társadalomtudósnak) lenne napi feladata a szükséges információk begyűjtése, a tárgyalásokon való részvétele, a különböző csoportokkal való együttműködés.

A rendszer elősegítheti a hadművelati tervezésben a várható kockázatok, az általános helyzet, az adott terület részletesebb elemzését, továbbá segíthet a stratégiai célok megállapításában, a fenyegetettség értékelésében, valamint a kialakult helyzet és annak hatásainak megválaszolásában.⁴ A hadművelet és a felderítés által alkalmazott PMESCI⁵ környezetelemzés egy jó kezdet, amelyet sokkal szerteágazóbbá kell alakítani. Az információkat a társadalomtudósok bevonásával kell mélyíteni és szorosabb együttműködés szükséges a hírszerzés-felderítés-hadművelet-oktatás\felkészítés között. Az így nyert pontosabb információk sokkal hatékonyabban és gyorsabban jutnak el a döntéshozókhoz és a képzésbe is könnyebb beépíteni.

Oktatás: Mind az altiszti, mind pedig a tisztképzésben el kell érni azt a felkészültségi szintet a hallgatónál, hogy elsajátítsák az idegen társadalmak megismerésének képességében való igazi erőt. Az egyik legfontosabb, amit a lehető leghamarabb el kell fogadtatni vezetőinkkel, az a képzések, felkészítések összeegyeztetése. Ez egy egymásra épülő oktatási struktúra része kell, hogy legyen, ahol az első fázisban az iskolapadban készítjük fel a hallgatókat a külföldi műveleti területeken tapasztalható kulturális kihívásokra, a második fázisban pedig az egyes szakfelkészítéseken való kulturális felkészítések adnák meg a teljes átfogó ismeretanyagot, a specifikumok figyelembevételével. Ehhez szakkönyvek megírása és kutatások szükségesek. Minden külföldi missziós feladat előtt a kijelölt személyi állomány tagjainak részt kell vennie egy kulturális felkészítésen (1,5-2 órában) ami természetesen önmagában nem elegendő, de további lehetőséget ad, hogy a már korábban megtanultakat felfrissítsük és a helyi specifikumokkal kiegészítsük.

Már középiskolában is oktatnak társadalomismeretet, melynek alapvető célja az, hogy kifejlessze a diákokban a készséget és a hajlandóságot, hogy életük további részében tudatosan és kritikusan foglalkozzanak társadalmi kérdésekkel. Ennek az oktatásnak az igazi értékét nem az mutatná, hogy a katonák a későbbiekben mit ismernek meg a tanítás során, hanem az, hogy hogyan viselkednek majd a későbbi műveleti területen, amikor ismeretlen helyzetbe kerülnek. A hagyományok, szokások, hiedelmek, a helyi vallás és pár megtanult mondat, vagy szó a helyi nyelvből mindenképp szükséges ma ahhoz, hogy a helyiekkel való jobb kapcsolatot kialakítsuk és ezáltal hatékonyabb legyen az együttműködés a magyar katona és a helyi

⁴ BOLDIZSÁR 2014, 15–46.

⁵ Politikai, katonai, gazdasági, társadalmi, közintézmény-hálózati (infrastrukturális), és információs rendszerek / Political, Military, Economic, Social, Infrastructure, and Information – PMESII Systems.

lakos között. A társadalomismeret által oktatott politikai, szociológiai, kulturális ismeretek tágitják a katona gondolkodását és így egy problémát több oldalról tud megvizsgálni, ezáltal a leghatékonyabb megoldást fogja alkalmazni.

Megelőzés: A rendszer megjelenéséhez és pontos működéséhez szükség van a hírszerzés és felderítés együttműködésére, mert ők maguk lehetnek a legnagyobb nyertesei ezen képesség kialakításának. A jövőben a kulturális hírszerzés fontos új elem lehet a hírszerzésben, a felderítésben (HUMINT), a korai riasztásban és a kémelhárításban. Fontos elemként jelenne meg a kémelhárításban, a beszerzés és beépülés folyamatában, a HUMINT⁶ és OSINT⁷ képességekben is, és nagy segítséget nyújtana az információk értékelés-elemzés szakaszaiban. A hírszerzés munkáját igen sokban támogathatná e rendszer felépítése és együttműködése, hiszen minél több információt gyűjt be a hírszerzés, annál pontosabb előrejelzéssel tud szolgálni. Már csak ezért sem szabad elzárkózni az együttműködés gondolatától. Annak érdekében, hogy a hírszerzés minél sikeresebben, dinamikusabban hajtsa végre az állam irányításhoz és a katonai tervezéshez szükséges információk begyűjtését, akár nyílt, akár titkos információk megszerzésével, különböző módszereket, képességeket kell alkalmaznia.

Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia két programot indított el, melyben a társadalomtudományok alkalmazásának lehetőségét vizsgálták. A Combating Terrorism Countering Radicalisation⁸ és az Intelligence Scholars⁹ Programokat. Az Egyesült Államokban 2004 áprilisa óta több hírszerző ügynökség elemző munkatársa kényszerült újra egyetemekre beiratkozni, hogy szakértelmüket és kulturális ismeretüket bővítsék olyan kultúrantropológiai tudással, melyek szükségessé váltak munkájuk pontosabb elvégzéséhez. 2006 júliusában a brit Foreign and Commonwealth Office (FCO – Külügyi és Nemzetközösségi Hivatal) és az Economic and Social Research Council (ESRC)¹⁰ közösen elindított egy 1,3 millió fontos kezdeményezést, melynek célja volt a szélsőséges iszlám csoportok elemzése hat különböző régióban és öt országban. A program feladata volt, hogy jobban megértse a terrorista csoportok működését, és hogy kifejlesszen egy hatékony fellépést ellenük. Tény, hogy a kutatási programot nyíltan nem hirdették, de az MI5 Joint Terrorism Analysis (Egyesített Terrorista Elemzés) részt vett a tervezésben és finanszírozásában.¹¹

Egy új interdiszciplína is születőben van a társadalomtudomány és a hadtudomány világában, melyben a hírszerzés, a haderő és a kulturális antropológiát közösen

⁶ Az emberi kapcsolatok felhasználásával folytatott titkos információszerzést jelenti.

⁷ A nyílt források felhasználásával megszerzett információt jelenti. <https://www.youtube.com/watch?v=wCJ1sD5NOlo>. Ebben a videóban látható, hogyan alkalmazzák az OSINT képességet egy programban.

⁸ A terrorizmus elleni küzdelem radikalizálódása.

⁹ Hírszerző társadalomtudósok.

¹⁰ Gazdasági és Társadalmi Kutatási Tanács.

¹¹ HOUTMAN 2006, 1–3.

alkalmazva más oldalról gyűjti be, vagy férközik közelebb a számára szükséges információkhoz. A **katonaaantropológia** célja, a kulturális információk begyűjtése és a katonai feladatok támogatása.¹² A társadalomtudományi módszerek alkalmazása mindig is közel álltak az országvédelem feladataihoz, hiszen az idegen, az országot veszélyeztető személyek, csoportok, vagy a vizsgált nemzetek többszintű elemzése kulcskérdés egy ország biztonságát illetően.¹³

Alkalmazás: Természetesen a szociokulturális kutatásokkal foglalkozó szakértő egyes missziókban való megjelenés nélkülözhetetlen a rendszer pontos működéséhez és kialakításához, hiszen a naprakész információkat, a társadalomtudós csak és kizárólag a helyszínen tudja begyűjteni. Éppen ezért, már a tervezési szakaszban meg kell jelennie egy beosztás erejéig. Ez lehet a HUMINT, vagy CIMIC részlegben belüli pozíció, hiszen ezen két képességben jelenik meg leginkább a civilekkel való kapcsolattartás. A társadalomtudós megjelenése mellett áll, hogy az általa gyűjtött információk azonnal alkalmazhatók a parancsnok számára a helyszínen és továbbítható a felkészítésekhez. Így még részletesebbé válhat a műveleti területre érkezők képzése is. Természetesen nemcsak kutatásokkal foglalkozna a területen tevékenykedő szociológus, vagy antropológus, hanem mint összekötő tiszt is jelen lenne és akár a parancsnok munkáját is segíthetné egy-egy tárgyalás során. Tehát több feladattal ellátott funkcionális tiszt beosztást javaslok. A Magyar Honvédség számára legkiemeltebb műveleti területeken lenne csak szükség egy-egy ilyen beosztás létrehozására, amely a program által hatékonyabban és a konfliktusok számát csökkentve preventív eszközként szolgálja a szervezet érdekeit.

Visszacsatolás: Az adatok értékelése és elemzése után az információt kinyerő csoport küldené meg az érintett katonai szervezeteknek és épülne be napról napra, évről évre az oktatásba, a felkészítésbe. Így a hallgatók és a misszióba készülő katonák a lehető legpontosabb információkkal és tudással indulhatnak ki az adott műveleti területre, vagy készülhetnek fel katonai feladatuk ellátására. A Magyar Honvédségben működő tapasztalatfeldolgozó rendszerrel való együttműködés ebben az értelemben nélkülözhetetlen, hiszen ma ez a szervezet látja el ezt a feladatot. Amiben ki kell egészíteni, az az adatok gyorsabb beszerzése és azok elemzése. A gyorsaság kulcs az információáramlásban. Ebben is segíthet a T.O.M.A.V.-rendszer, hiszen a szociokulturális információk már értékelve-elemezve érkeznének meg a tapasztalatfeldolgozásba és onnan gyorsan eljuthat a hadművelethez, a hírszerzéshez, a felderítéshez, az oktató intézményekhez és a felkészítésekbe egyaránt.

A rendszer kiegészítésére jelenleg kialakítás alatt áll egy program – a **T.O.M.A.V.-adatbázis** –, amely a beszerzett és elemzett információkat egy adatbázisban tárolja, ahonnan a Magyar Honvédség bármely tagja bármikor hozzáférhet, és könnyen lehívhatja a számára szükséges információt, az általa érintett vagy érdekelt témáról, területről, akár idehaza, akár műveleti területről. Ilyenek lennének például a

¹² PILON 2009, 10.

¹³ BOLDIZSÁR 2012.

digitalizált jelentések, térképek, fényképek, videók, kérdőívek, diagramok stb. egy megfelelő keresőmotor alkalmazásával. Nem az általam létrehozott rendszerhez, hanem a felderítő képesség támogatására egy a T.O.M.A.V-adatbázishoz hasonló rendszer jelenleg közbeszerzési eljárás alatt áll, melynek angol megnevezése „Analyst’s Notebook”¹⁴. Ez a rendszer alkalmazni tudja a különböző digitalizált formátumokat és egy keresőmotor segítségével könnyen és gyorsan megtalálhatjuk a munkánkhoz szükséges információkat. Ez a keresőmotor is jelenleg beszerzés alatt áll, melynek neve „dtSearch”¹⁵. A videó megtekintése után képzeljük el, hogy az „Analyst’s Notebook” milyen nagy segítség lehet egy katonai hadművelet megtervezésnél. A nemzetközi missziók végrehajtása során megállapítást nyert, hogy a jövőben már nem nyomtatott papírok ezreit kell a politikai és katonai vezetők asztalára helyezni, hanem egy 10 perces prezentációt, ami ezen program használata segítségével megkönnyíti az átláthatóságot és felgyorsítja a döntési folyamatokat.

A program nagyon hatékony és hihetetlen mennyiségű dokumentumot képes egyszerűen megjeleníteni. A két program alkalmazása a T.O.M.A.V.-képeséggel együtt igen hatásos eszköz lehet a jövő modern magyar katonai műveletekben. A döntést elősegítő képessége révén olyan szemlélet alakulhat ki a katonai vezetésben, amely felgyorsíthatja a katonai műveleteket és alkalmazásával a képzések is specifikusabbak, pontosabbakká válhatnak.

Magyarországon a kulturális antropológia és a haderő együttműködése még a kezdeti szakaszában jár és valószínűleg még sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy hazai szakemberek – előjárói támogatással – missziós területeken (folyamatos) szociokulturális kutatásokat végezzenek. Remélhetőleg a jövőben nagyobb szerepet fog kapni a kulturális tudatosság a különböző katonai képzésekben és a missziós katonai feladatokban egyaránt. Jelentős szerepet játszik az is, hogy a műveleteket végrehajtó állomány miként használja a társadalomtudományok, azon belül is a kulturális antropológia elveit és módszereit a feladatok végrehajtása során.¹⁶ Számátalan példa mutatja, hogy a különböző társadalomtudományi kutatások eredményeként nemcsak a katonák, de a civil lakosok élete is megmenthető, továbbá a missziós területen szolgáló parancsnok komoly támogatást kaphat döntéseihez az így szerzett információk révén. A jobb kulturális megismerés és ez által a jobb kapcsolat kialakítás hozzásegíti a politikai és katonai vezetést a műveletek hatékonyabb és gyorsabb (kevesebb civil és katonai áldozattal járó) befejezéséhez.¹⁷

¹⁴ Videó az Analyst’s Notebook működéséről: <https://www.youtube.com/watch?v=MfzJVY0wad8>, vagy https://www.youtube.com/watch?v=SUJQ_x7B8Qc (letöltés ideje: 2015. május 7.).

¹⁵ Videó a dtSearch működéséről: <https://www.youtube.com/watch?v=3DAoYBFo108> (letöltés ideje: 2015. május 7.).

¹⁶ KOLOSSA 2013, 140–147.

¹⁷ SZTANKAI 2015, 155.

Következtetések

A különböző kultúrákban eltérő módon értik és fejezik ki magukat az emberek, ami félreértésekhez és ebből adódóan konfliktusokhoz vezet. A konfliktusok megelőzése a különböző kultúrák megértése révén fontos szempont a katonai műveletekben és a politikában egyaránt. Egymás kulturális értékeinek, normáinak és hiedelmeinek mélyebb megértésével bizalmat építhetünk, és csökkenthetjük a félreértéseket, amelyek konfliktusokhoz vezethetnek. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy kritikai érzéssel közelítsünk ehhez a feladathoz, felismerjük a kultúrákon belüli sokféleséget, kerüljük a sztereotípiákat és az általánosításokat, amelyek állandósíthatják a konfliktusokat. Emellett fontos, hogy a kulturális különbségeket konstruktívan kezeljük, párbeszédet és tárgyalásokat folytassunk, hogy kölcsönösen elfogadható megoldásokat találjunk, amelyek tiszteletben tartják valamennyi érintett fél kulturális értékeit. Mások egyedi kulturális identitásának felismerésével és megbecsülésével elősegíthetjük a békés kapcsolatokat, valamint a megértés és a tisztelet hídjait építhetjük. A különböző kultúrák kölcsönös megértésének és elfogadásának elősegítése kulcsfontosságú a nemzetközi kapcsolatokban. A kulturális sokszínűség értékének és az egyes kultúrák egyedi erősségeinek felismerése nagyobb harmóniát és együttműködést eredményezhet a nemzetek között.¹⁸

Bibliográfia

BOLDIZSÁR 2014

BOLDIZSÁR Gábor: A 21. század komplex műveleti környezete és hatása a katonai képességekre. In: Krajnc Zoltán (szerk.). *A katonai vezetői-parancsnoki (harcászati vezetői) kompetenciák fejlesztésének lehetséges stratégiája*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 15–46.

BOLDIZSÁR 2012

BOLDIZSÁR Gábor: A magyar PRT humán környezete. *Hadtudományi Szemle* 5 (1), 1–9.

HOUTMAN 2006

Gustaaf HOUTMAN: Double or quits. *Anthropology Today* 22/6.

KOLOSSA 2013

KOLOSSA Sándor: Katonai antropológia? Beszámoló A kulturális antropológia lehetőségei a nemzetközi műveletek támogatásában című tudományos konferenciáról. *Hadtudomány* 1–2. szám, 140–147.

PILON 2009

Juliana PILON: *Cultural Intelligence for Winning the Peace*. The Institute of World Politics Press. p. 10.

¹⁸ SZTANKAI Krisztián (2024): Kulturális tudatosság a modern hadviselésben. *Hadtudományi Szemle* 17/1, 19–30.

SZTANKAI 2015

SZTANKAI Krisztián: A kulturális félreértésekből adódó veszélyek műveleti területen, és egy új, hatékony rendszer bemutatása ennek csökkentésére. *Honvédségi Szemle: A Magyar Honvédség Központi Folyóirata* 143 (5), 150–160.

SZTANKAI 2024

SZTANKAI Krisztián: Kulturális tudatosság a modern hadviselésben. *Hadtudományi Szemle* 17/1, 19–30.